

FORBRUKSFORSKNINGSINSTITUTTET SIFO

GRUPPER MED LAV KUNNSKAP OM ØKONOMI

Christian Poppe

OSLO METROPOLITAN UNIVERSITY
STORBYUNIVERSITETET

© Forbruksforskningsinstituttet SIFO
OsloMet – storbyuniversitetet (tidl. Høgskolen i Oslo og
Akershus) Prosjektnotat nr. 5 – 2019

Forbruksforskningsinstituttet SIFO
OsloMet – storbyuniversitetet (tidl. Høgskolen i Oslo og Akershus)
Stensberggt. 26 – 7. etg.
Postboks 4 St. Olavs plass
0130 Oslo
www.oslomet.no/sifo

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporter lagt ut på Internett, er lagt ut kun for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarfremstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

STORBYUNIVERSITETET
FORBRUKSFORSKNINGSINSTITUTTET SIFO

Tittel Grupper med lav kunnskap om økonomi	Antall sider 15	Dato 24.10.20
Title Social Groups with Low Level of Financial Knowledge	ISBN -	ISSN
Forfatter(e) Christian Poppe	Prosjektnummer 201246	Faglig ansvarlig sign.
Oppdragsgiver Barne- og familiedepartementet (BFD)		
Sammendrag Notatet identifiserer grupper med lave kunnskaper om økonomi. Resultatene er primært basert på egne data om økonomisk trygghet i Norge i 2017 (Kempson and Poppe, 2018), men også på tidligere studier foretatt av andre eller av andre i samarbeid med SIFO. Notatet gjennomgår fordelingene på seks kunnskapsindikatorer: kunnskap om økonomisk styring, erfaringer med økonomisk styring, kunnskap om finansielle markeder, erfaringer med finansielle markeder, risikoforståelse og faktakunnskaper om økonomi. Grupper med lave kunnskaper varierer fra indikator til indikator. På de fleste målene går likevel følgende grupper igjen: kvinner, lavutdannede, lavinntektsgrupper ungdom og personer som av ulike grunner kun ha ansvar for egne penger og ikke husholdets økonomi. Fordelingene på kunnskapsindikatorene indikerer også en sammenheng mellom lave kunnskaper om økonomi og grunnleggende sosioøkonomiske skillelinjer. I den sammenheng kan vi særlig merke oss at både leietakere og personer som ikke har hatt foreldre som snakket om økonomi med dem underveksten framstår som grupper med lavt kunnskapsnivå på økonomiområdet.		
Summary The paper identifies groups with low knowledge of personal finance. The results are primarily based on own data on financial well-being in Norway in 2017 (Kempson and Poppe, 2018), but also on previous studies by others or by others in collaboration with SIFO. The paper reviews the distribution of knowledge on six indicators: knowledge of financial management, experience with financial management, knowledge of financial markets, experience with financial markets, understanding of risk and factual knowledge of personal finance. Groups with low knowledge vary from indicator to indicator. However, most of the measures include the following groups: women, low-educated, low-income households, youth and people who for various reasons are only responsible for their own money and not the household finances. The distributions also indicate a link between low financial knowledge and basic socio-economic differences. In this context, we can note that both tenants and people who have not had parents who talked about finances with them during their upbringing appear as groups with low knowledge levels in the area of personal finance.		
Stikkord Kunnskap om personlig økonomi, økonomisk trygghet, sosioøkonomiske skillelinjer		
Keywords Financial knowledge, financial well-being, socio-economic divides		

SIFO-notat:

Grupper med lav kunnskap om økonomi

Christian Poppe, SIFO

Innhold

1.	Innledning.....	4
2.	Trygghetsanalysen 2017.....	5
2.1.	Kunnskap og erfaring med å styre økonomien.....	5
	Kunnskap med økonomi-styring.....	5
	Erfaring med styring av økonomien.....	7
	Oppsummering: grupper med lavt kunnskapsnivå og erfaringsgrunnlag.....	8
2.2.	Kunnskap og erfaring med finansielle markeder.....	8
	Kunnskap om sammenligning av finansielle produkter.....	9
	Erfaring med markedet for finansielle produkter.....	9
	Oppsummering: grupper med lavt kunnskapsnivå og erfaringsgrunnlag.....	10
2.3.	Kunnskap om risiko på finansielle markeder.....	10
3.	Identifisering av grupper med lave kunnskaper ved hjelp av fakta-spørsmål.....	12
4.	Konklusjon.....	14
	Vedlegg 1: Økonomisk kunnskap og erfaring med finansielle markeder (Kempson & Poppe 2018:62).....	16

1. Innledning

På oppdrag av barne- og familiedepartementet (BFD) har SIFO analysert betydningen av kunnskap og erfaring for den økonomiske tryggheten som norske hushold oppnår som markedsaktører. Her har fokuset dels vært på mekanismer hvor kunnskap spiller en direkte eller indirekte rolle for trygghet, og dels på å identifisere hvilke grupper som har lav kunnskap og erfaringsgrunnlag når de opptrer som økonomiske aktører. Mens analysene av mekanismer er rapportert i en vitenskapelig artikkel (Poppe & Tufte 2020, under publisering), er det foreliggende notatet viet identifiseringen av grupper. Resultatene er primært basert på egne data om økonomisk trygghet i Norge i 2017 (Kempson and Poppe, 2018), men også på tidligere studier foretatt av andre eller av andre i samarbeid med SIFO.

2. Trygghetsanalysen 2017

Både i 2016 og i 2017 har SIFO samlet inn data for å utvikle og teste en helhetlig modell av hvilke faktorer som påvirker grad av økonomisk trygghet i befolkningen (Kempson et al., 2017; Kempson and Poppe, 2018). I rapporteringen av 2017-materialet ble hvert ledd i modellen analysert ved hjelp av partielle regresjonsmodeller. I denne prosessen ble fem ulike dimensjoner av økonomisk kunnskap og erfaring identifisert ved hjelp av PCA-analyse og brukt som avhengige variabler for å estimere kunnskapsnivåene og erfaringsgrunnlaget for ulike grupper. De fem dimensjonene var disse:

- Kunnskap om styring av økonomien
- Erfaring med styring av økonomien
- Kunnskap om sammenligning av finansielle produkter (markeds kunnskap)
- Erfaring med valg av finansielle produkter (markeds erfaring)
- Kunnskap om risiko (risikoforståelse)

Hver dimensjon — eller komponent — er sammensatte mål, hver definert ved tre underliggende indikatorer som samlet gir uttrykk for hvilken type kunnskap eller erfaring det er snakk om. Unntaket er markeds erfaring, som består av to underliggende indikatorer. Komponentenes utfallsrom varierer mellom 0 og 100.

Dette kapitlet gir en forenklet fremstilling av hvilke grupper som har et lavt kunnskapsnivå eller svakt erfaringsgrunnlag på økonomiområdet ved å gjengi utvalgte deler av større og tidligere publiserte regresjonsanalyser hvor de fem komponentene er brukt som avhengig variabler. De store modellene ligger vedlagt dette notatet og er diskutert i Kempson og Poppe (2018, p. 62). Det tekniske grunnlaget er redegjort for i samme rapport og understøttet i appendiksene.

2.1. Kunnskap og erfaring med å styre økonomien

Økonomisk styring er en hovednøkkel til å oppfylle sosiale forventninger, realisere mål og oppnå økonomisk trygghet i hverdagen. De to første komponentene vi skal se på er derfor henholdsvis kunnskap og erfaring med å styre økonomien. Analysene er rapportert i tabell 2-1 på neste side.

Kunnskap med økonomi-styring

Kunnskapsdimensjonen er definert ved følgende tre indikatorer: (i) kunnskap om planlegging slik at inntekter og utgifter kommer i balanse, (ii) kunnskap om spareprodukter og (iii) kunnskap om forbrukslån og kredittkort. De to siste kunnskapstypene er målt som et spørsmål om den enkelte er i stand til å velge spare- og usikrede låneprodukter som passer best til den situasjonen man befinner seg i. Gjennomsnittsskåren er 59 poeng på en skala fra 0 til 100. Modellen forklarer bare 6% av variasjonen i avhengig variabel, noe som er relativt beskjedent og tyder på behov for mer forskning på feltet.

Tabell 2-1 Kunnskap om og erfaring med å styre økonomien. Regresjonsanalyse. OLS. Norge 2017. Vektet ¹⁾

Uavhengige variable	Kunnskap om styring av økonomien	Sig	Erfaring med styring av økonomien	Sig
Ansvar for egen og husholdets økonomi (0=nei, 1=ja)	8.52	***	4.83	***
Brutto årsinntekt (i 1000 kr)	0.000003	*	-0.000001	
Reduksjon i utgiftene (0=nei, 1=ja)				
Familie/venner kan hjelpe økonomisk (0=nei, 1=ja)	1.14		1.34	*
Foreldrene snakket om økonomi (0=nei, 1=ja)	4.56	***	2.11	***
Kjønn (0=mann, 1=kvinne)	-4.20	***	-0.53	
Høy utdanning (0=nei, 1=ja)	1.64		-0.42	
Bolig-status (ref.gruppe: Eiere uten boliglån)				
Leietaker (0=nei, 1=ja)	-3.60	*	0.17	
Selveiere med boliglån (0=nei, 1=ja)	1.32		0.72	
Alder: (Ref.gruppe: 60+)				
Under 30 (0=nei, 1=ja)	-0.39		-4.87	***
30-44 (0=nei, 1=ja)	-2.82		-3.00	**
45-59 (0=nei, 1=ja)	-0.24		-0.46	
Konstant	50.93	***	95.27	***
R2	.06		.05	
N	1919		1919	
Gjennomsnittsskåre (alle)	59		96	

1) * $p > .05$ / ** $p > .01$ / *** $p < .001$. Analysen er en del av en større regresjonsmodell. Resultatene er kontrollert for inntektsøkning, inntektsreduksjon, utgiftsøkning, tilknytning til arbeidsmarkedet, region, gjeldsratio, familie-sammensetning og innvandrerbakgrunn. Den store modellen er rapportert i Kempson og Poppe 2018:62.

Likevel identifiserer analysen noen viktige grupper som skiller seg ut. Det gjelder særlig personer som både har ansvar for egen og husholdets økonomi som, kontrollert for de andre variablene i modellen, jevnt over skårer 8.51 poeng høyere enn de som kun har ansvar for egne penger. Den sistnevnte gruppen har m.a.o. betydelig lavere kunnskaper om usikret kreditt, spareprodukter og planlegging (for å få økonomien i balanse). Vi kan merke oss at ungdom over 18 år som bor hjemme hos foreldrene er tatt ut av analysen. Dette er altså voksne personer som bor i hushold hvor partneren styrer felles-økonomien eller som av andre grunner er frakoblet ansvar for husholdets hverdagsøkonomi.

Videre ser vi at kvinner i gjennomsnitt skårer 4.2 poeng lavere på kunnskaper om styring av økonomien enn menn — igjen kontrollert for andre faktorer, herunder familietyper (om man bor alene eller sammen med en partner, om man har barn og eventuelt antall hjemmeboende barn). Resultatet er i overensstemmelse med mye annen forskning som viser at økonomi-kunnskaper er en kjønnet kompetanse. Det foreliggende kunnskapsmålet er riktignok spesifikt rettet mot styringsaspektet av økonomien hvor kvinner ofte oppfattes som mer kontrollfokuserte enn menn. Men det handler ikke bare om styring i termer av planlegging, men fanger også opp kunnskaper om finansielle produkter (usikret kreditt og spareprodukter). Den negative skåren for kvinner skyldes langt på vei disse indikatorene.

Modellen viser dessuten at inntekt har betydning: kunnskapsnivået øker med høyere inntekt. Det betyr at kunnskap om planlegging, usikrede låneprodukter og sparing er lavere blant de med lave inntekter. Sammenhengen er ikke sterk, men den er likevel signifikant i en modell hvor det er kontrollert for relativt mange faktorer.

Det er interessant å merke seg at de som har hatt foreldre som snakket med dem om økonomi da de var barn/unge, har et høyere kunnskapsnivå enn de som ikke har hatt dette som en del av oppveksten. Dette er en ressurs som faktisk går igjen i alle modellene fra trygghetsanalysen, og handler om sosial reproduksjon: barn lærer økonomi av sine foreldre som dermed overfører forståelser og handlingsmønstre til neste generasjon. Vi skal ikke overse at denne overføringen også foregår gjennom praksis: barn lærer antakelig mye økonomi ved å observere hvordan foreldrene bruker penger i det daglige, på ferier osv. Men i denne analysen har vi en dokumentert effekt av verbal kunnskapsformidling. De som ikke har hatt slike foreldre kommer altså dårligere ut senere i livet enn andre.

En femte gruppe som skiller seg ut, er leietakere. De har signifikant lavere kunnskaper enn selveiere uten boliglån — og også selveiere med boliglån. Sammenhengen gjelder selv etter at det er kontrollert for inntekt og uavhengig av alder, kjønn, bosituasjon og en rekke andre faktorer som det er tatt hensyn til i modellen. Det dreier seg m.a.o. ikke om ungdom som bor på hybel eller generelt befinner seg i en tidlig fase i boligkarrieren, og heller ikke om lavinntektsgrupper. Dessuten er det kontrollert for tilknytning til arbeidsmarkedet, så sammenhengen gjelder også på tvers av arbeidstakere, arbeidsløse, uføretrygdede og hjemmeværende (se den store modellen i vedlegget og Kempson & Poppe 2018:62).

I et samfunn hvor over 80% er selveiere, skiller leietakere seg generelt ut som en ressurs svak gruppe. På kort og mellomlang sikt er de fleste av dem heller ikke i posisjon til å få del i verdøkningen på boligmarkedet. En mulig forklaring på at de skårer lavere på kunnskap om styring av økonomien kan være at de har en enklere økonomisk hverdag enn selveiere med og uten boliglån, og derfor ikke har behov for — eller ser behovet for — utstrakte kunnskaper om planlegging, sparing og usikret kreditt. En annen forklaring kan være at vi her fanger opp subgrupper som befinner seg i livssituasjoner preget av kombinasjoner av uheldige sosiale og økonomiske forhold som ikke er dekket i analysen, herunder helserelevante og nettverksrelaterte faktorer.

Erfaring med styring av økonomien

Hvis vi så ser på erfaringer med økonomisk styring, består denne komponenten av følgende tre indikatorer: (i) *erfaring med planlegging av hvordan pengene brukes*, (ii) *erfaring med regningsbetaling og overholdelse av låneforpliktelser*, og (iii) *erfaring med å ta økonomiske beslutninger*. I gjennomsnitt skårer nordmenn svært høyt på erfaringer med økonomisk styring: 96 på skalaen fra 0 til 100. Modellen forklarer imidlertid bare 5% av variasjonen rundt dette gjennomsnittet, noe som har sammenheng med at det skal en svært spesialisert modellspesifikasjon til for å identifisere grupper som skiller seg ut fra et allerede meget høyt gjennomsnitt, og de mekanismer som utløser dette.

Styring av økonomien er m.a.o. et erfaringsområde hvor (nesten) «alle» skårer høyt. Modellen viser likevel at noen av de samme gruppene med tendenser til å skåre lavere går igjen også mht. erfaringer med økonomisk styring. Det gjelder de som kun har ansvaret for egne penger og de som ikke har hatt foreldre som snakket økonomi med dem i yngre år. Begge disse gruppene skiller seg signifikant ut med noe lavere poengskåre på erfaringer med planlegging, regningsbetaling, overholdelse av låneforpliktelser, og det å ta økonomiske beslutninger. På den annen side finner vi ingen kjønnsforskjeller: kvinner har samme erfaringsnivå som menn på disse områdene. Inntekt har heller ingen betydning.

Som forventet har erfaring med styring av økonomien sterk sammenheng med alder. Både de under 30 og de mellom 30 og 44 år skiller seg signifikant ut med noe lavere skåre på

erfaringskomponenten enn de over 60. I tillegg ser vi at de som ikke har familie og venner som kan hjelpe økonomisk har mindre erfaring. Det er rimelig å tolke dette i retning av at de som har en slik ressurs i ryggen også må stå til ansvar for behovet for eventuell støtte, og at det ligger et element av læring i slike prosesser. Sammenhengen er imidlertid svakere enn alderseffektene.

Oppsummering: grupper med lavt kunnskapsnivå og erfaringsgrunnlag

I sum kan vi konkludere med at når det gjelder kunnskaper om og erfaring med økonomisk styring er det særlig to grupper som skiller seg ut som svake: de som kun har ansvar for egen økonomi og de som ikke har hatt foreldre som har snakket om økonomi mens de var barn/ynge. På kunnskapssiden framstår i tillegg kvinner og lavinntektsgrupper med signifikant lavere skåre, mens det på erfaringssiden særlig dreier seg om yngre og de som ikke har økonomisk ryggdekning fra familie og venner. Erfaringer med økonomistyring er imidlertid et felt hvor (nesten) «alle» skårer svært høyt.

2.2. Kunnskap og erfaring med finansielle markeder

Nordmenn er tunge brukere av finansielle produkter. En måling foretatt i juni og august 2019 (SIFO-survey om lån til forbruk) viser at 56% har boliglån og at 31% har tatt opp en eller annen form for usikret kreditt (konto-overtrekk, forbrukslån eller kredittkort-lån). Videre er over 80% av oss selveiere, og svært mange eier egen bil, drar på minst én ferie i året, osv. Dette utløser behov for flere typer av forsikringer. Nordmenn sparer også i fond og andre spareprodukter. Kunnskap og erfaring med finansielle markeder er m.a.o. en annen og svært viktig dimensjon ved folks økonomiske hverdag. Resultatene av analysene er rapportert i tabell 2-2 nedenfor.

Tabell 2-2 Kunnskap om sammenligning av finansielle produkter og erfaring med markedet for finansielle produkter. Regresjonsanalyse. OLS. Norge 2017. Vektet ¹⁾

Uavhengige variable	Kunnskap om sammenligning av fin. produkter	Sig	Erfaring med valg av finansielle produkter	Sig
Ansvar for egen og husholdets økonomi (0=nei, 1=ja)	8.39	***	13.79	***
Brutto årsinntekt (i 1000 kr)	0.000002		0.000004	***
Reduksjon i utgiftene (0=nei, 1=ja)	9.14	***	-1.08	
Familie/venner kan hjelpe økonomisk (0=nei, 1=ja)	3.04	**	2.01	*
Foreldrene snakket om økonomi (0=nei, 1=ja)	1.78	*	1.93	*
Kjønn (0=mann, 1=kvinn)	-8.74	***	-1.05	
Høy utdanning (0=nei, 1=ja)	4.03	***	2.51	**
Bolig-status (ref.gruppe: Eiere uten boliglån)				
Leietaker (0=nei, 1=ja)	-0.60		-2.25	
Selveiere med boliglån (0=nei, 1=ja)	0.63		10.27	***
Alder: (Ref.gruppe: 60+)				
Under 30 (0=nei, 1=ja)	1.03		10.58	***
30-44 (0=nei, 1=ja)	1.54		7.16	***
45-59 (0=nei, 1=ja)	1.49		3.09	*
Konstant	50.26	***	22.76	***
R2	.10		.25	
N	1919		1919	
Gjennomsnittsskåre (alle)	62		51	

¹⁾ * $p > .05$ / ** $p > .01$ / *** $p < .001$. Analysen er en del av en større regresjonsmodell. Resultatene er kontrollert for inntektsøkning, inntektsreduksjon, utgiftsøkning, tilknytning til arbeidsmarkedet, region, gjeldsratio, familie-sammensetning og innvandrerbakgrunn. Den store modellen er rapportert i Kempson og Poppe 2018:62.

Kunnskap om sammenligning av finansielle produkter

Målet på markedskunnskap er en komponent som består av tre indikatorer: (i) kunnskap om hvordan å bruke prissammenlignende websider, (ii) kunnskap om hvordan å sammenligne forsikringsbetingelser og -vilkår, og (iii) kunnskap om hvordan å sammenligne lånebetingelser og -vilkår. Gjennomsnittsskåren på denne komponenten er 62 av 100 mulige poeng. Denne modellen forklarer noe mer av variasjonen i avhengig variabel enn de to foregående modellene: 10%.

Igjen ser vi at de som både har ansvar for egen og husholdets økonomi kommer bedre ut enn de som bare har ansvar for egne penger. Forskjellen mellom de to gruppene er 8.39 poeng, noe som betyr at kunnskapsnivået er vesentlig lavere i sistnevnte gruppe.

Videre ser vi at kjønnseffekten er stor. Kvinner skårer i gjennomsnitt 8.74 poeng lavere enn menn når det gjelder kunnskaper om å sammenligne finansielle produkter. Analysen viser også en statistisk signifikant effekt av utdanning i favør av de høyutdannede. Det betyr at personer med lav utdanning stiller svakere når de skal sammenligne finansielle produkter de vurderer å benytte seg av.

Inntekt har ingen betydning. Kontrollert for de andre forholdene som er tatt inn i modellen stiller m.a.o. hushold med lav og høy inntekt likt når det gjelder denne typen kunnskap. På den annen side har reduksjon i utgiftene stor betydning. De som har opplevd dette i løpet av de seneste 12 månedene skårer vesentlig høyere (9.14 poeng) enn de som enten har stabile eller økende utgifter. Det ser m.a.o. ut til at frigjøring av økonomiske midler utløser prosesser hvor kunnskapsnivået øker. Omvendt er det rimelig å fortolke funnet i retning av en «passivitetseffekt»: personer som ikke har opplevd reduksjoner i utgiftene og følgelig heller ikke har fått et nylig frigjort økonomisk overskudd har heller ikke behov for å skaffe seg (oppdaterte) kunnskaper om finansielle produkter og hva som skiller markedstilbudene fra hverandre.

Vi kan også merke oss at både de som har hatt foreldre som snakket om økonomi, og de som har familie og venner som kan støtte dem økonomisk, skårer høyere på dette kunnskapsmålet enn andre. Det ser altså ut til at slike sosiale prosesser øker tilbøyeligheten til å søke kunnskap, og at de som ikke har dette som del av sin økonomiske hverdag stiller svakere når det kommer til sammenligning av finansielle produkter.

Til slutt kan vi merke oss at verken alder eller boligstatus (om man er leietaker eller selveier med eller uten boliglån) har noen betydning for skåren på dette kunnskapsmålet.

Erfaring med markedet for finansielle produkter

Denne komponenten består av følgende to indikatorer: (i) *antall finansielle produkter man har*, og (ii) *antall produkter man har kjøpt i løpet av de siste tre årene*. Produktene som ble registrert og talt opp i denne delen av surveyen omfattet i alt 7 produktområder, varierende fra en enkel brukskonto via ulike typer lån til komplekse spareprodukter. Nordmenn skårer i gjennomsnitt 51 poeng på denne komponenten, som er det laveste gjennomsnittet av alle frem kunnskapsmål som rapporteres her. Modellen forklarer imidlertid 25% av variasjonen rundt dette gjennomsnittet.

Ikke uventet finner vi nok en gang en stor forskjell mellom de som har ansvar for egen og husholdets økonomi og de som kun har ansvar for egne penger. Den førstnevnte gruppen skårer hele 13.79 poeng høyere på erfaringsindikatoren enn sistnevnte. Og ikke uventet er selveiere med boliglån en annen gruppe som skiller seg ut med mye erfaring. De skårer i gjennomsnitt 10.27 poeng mer enn selveiere uten boliglån. Leietakerne er tendensielt enda svakere når det

kommer til erfaring med markedet for finansielle produkter, men sammenlignet med selveiere uten boliglån er forskjellen ikke statistisk signifikant.

Videre ser vi at markedserfaring er sterkt relatert til alder: yngre skårer vesentlig høyere på denne komponenten er eldre, med de over 60 som de med svakest erfaringsgrunnlag. Dette er et interessant funn siden man normalt skulle tro at eldre er mer erfarne enn yngre. Når det forholder seg motsatt mht. erfaringer med valg av finansielle produkter, understreker det at samfunnets økonomiske hovedaktører — de under 60 — i det moderne Norge er tungt engasjert på disse markedene og nok oftere og mer nylig har opprettet bankkonti og kjøpt lån, spareprodukter og forsikringer.

To andre grupper som stiller svakt, er lavutdannede og personer med lav inntekt. Særlig er inntektseffekten markant. Derimot finner vi ingen kjønnsforskjeller mht. erfaringer med markedet for finansielle produkter.

Til slutt kan vi merke oss at både personer som ikke har venner eller foreldre som kan hjelpe økonomisk, og de som ikke har vokst opp med foreldre som har snakket med dem om økonomi, har et svakere erfaringsgrunnlag enn de som har — eller har hatt — tilgang på slike ressurser.

Oppsummering: grupper med lavt kunnskapsnivå og erfaringsgrunnlag

Oppsummeringsvis er det særlig lavutdannede og personer som ikke har ansvar eller medansvar for husholdets økonomi som skiller seg ut med lav markedskunnskap og lite markedserfaring. I tillegg ser vi at kvinner og personer med stabile/økte utgifter stiller svakt på kunnskapssiden, mens markedserfaring særlig har sammenheng med inntekt og livsfase. Lavinntektsgrupper og yngre har m.a.o. mindre erfaring med markedet for finansielle produkter enn andre.

2.3. Kunnskap om risiko på finansielle markeder

Det å forstå risikoen på markedene for finansielle tjenester blir ofte trukket fram som essensielt for å klare seg godt økonomisk i moderne samfunn. Den femte og siste kunnskapskomponenten er derfor risikoforståelse. Den er målt ved hjelp av tre indikatorer som alle er formulert som påstander man skal erklære seg enig eller uenig i: (i) *investeringer med høy avkastning har gjerne også høy risiko for tap*, (ii) *man kan redusere risiko ved å spre sparingen på flere produkter*, og (iii) *det å låne mer enn tre ganger inntekten til boligkjøp øker risikoen for betalingsproblemer betydelig*. Gjennomsnittsskåren på denne komponenten er 80 av 100, som må sies å være relativt høyt. Modellen, som er gjengitt i tabell 2-3 på neste side, forklarer 10% av variasjonen rundt dette gjennomsnittet.

Atter en gang noterer vi at de som kun har ansvar for egne penger skårer lavere enn de som også har ansvar eller medansvar for husholdets økonomi. Videre ser vi at kjønnsforskjellen er markant: kvinner har i gjennomsnitt 6.21 poeng mindre forståelse av risiko enn menn. Også personer med lav utdanning skiller seg ut med dårligere risikoforståelse sammenlignet med høyutdannede.

Videre viser analysen at risikokomponenten er sterkt relatert til alder. De som har minst risikoforståelse er under 30 år, og de med nest-minst forståelse er personer mellom 30 og 44 år. De eldste er m.a.o. eldst: 60-åringene og de som er eldre skårer høyest, og de mellom 45 og 59 noe lavere, men det er ingen statistisk signifikant forskjell mellom disse to gruppene. Resultatet går denne gang i forventet retning. Likevel er det et paradoks at yngre skårer høyere enn eldre når det gjelder erfaringer med valg av finansielle produkter, mens de altså skårer dårligere på

risikoforståelse. Dette er en utfordring i et land hvor mye velferd formidles gjennom kjøp av lån, spareprodukter og forsikringer.

Også inntekt har betydning. Igjen er det lavinntektsgruppene som kommer dårligst ut med svakere risikoforståelse enn de som tjener mer.

Tabell 2-3 Kunnskap om risiko på finansielle markeder. Regresjonsanalyse. OLS. Norge 2017. Vektet ¹⁾

Uavhengige variable	Kunnskap om risiko	Sig
Ansvar for egen og husholdets økonomi (0=nei, 1=ja)	5.40	***
Brutto årsinntekt (i 1000 kr)	0.000003	**
Reduksjon i utgiftene (0=nei, 1=ja)	-0.36	
Familie/venner kan hjelpe økonomisk (0=nei, 1=ja)	0.56	
Foreldrene snakket om økonomi (0=nei, 1=ja)	2.10	**
Kjønn (0=mann, 1=kvinne)	-6.21	***
Høy utdanning (0=nei, 1=ja)	3.54	***
Bolig-status (ref.gruppe: Eiere uten boliglån)		
Leietaker (0=nei, 1=ja)	-3.96	**
Selveiere med boliglån (0=nei, 1=ja)	-2.27	*
Alder: (Ref.gruppe: 60+)		
Under 30 (0=nei, 1=ja)	-10.77	***
30-44 (0=nei, 1=ja)	-6.99	**
45-59 (0=nei, 1=ja)	-0.99	
Konstant	75.96	***
R2	.10	
N	1919	
Gjennomsnittsskåre (alle)	80	

¹⁾ * $p > .05$ / ** $p > .01$ / *** $p < .001$. Analysen er en del av en større regresjonsmodell. Resultatene er kontrollert for inntektsøkning, inntektsreduksjon, utgiftsøkning, tilknytning til arbeidsmarkedet, region, gjeldsratio, familiesammensetning og innvandrerbakgrunn. Den store modellen er rapportert i Kempson og Poppe 2018:62.

Dessuten finner vi en effekt av boligstatus: særlig leietakere, men også boligeiere med boliglån, har dårligere forståelse for risikoen i markedene for finansielle produkter enn selveiere som sitter i frikjøpte boliger. Effektene er kontrollert for livsfase. Det er flere mekanismer som gjør seg gjeldende her. Selveiere med boliglån kan f.eks. oppleve at de har gjort en sikker investering i et lavrente-regime, og at man derfor ikke trenger å tenke so mye på risikoen som potensielt er til stede. På den annen side er leietakere generelt lite involvert i markedene for finansielle produkter og kan av den grunn ikke være så opptatt av risikofaktorene. Likevel er disse resultatene en utfordring for et system med markedsbasert fordeling av mange velferdsgoder. Mens selveiere i hvert fall har boliglån, vil mange selveiere og leietakere kunne ha usikret kreditt. De første resultatene fra de nylig opprettede gjeldsregistrene tyder på at nesten 1/3 av alle nordmenn over 18 år har slike lån.

Til slutt merker vi oss nok en «gjenganger»: de som har hatt foreldre som snakket til dem om økonomi kommer bedre ut også når det gjelder risikoforståelse. Igjen framstår de som ikke har hatt slike foreldre som en svakere gruppe.

3. Identifisering av grupper med lave kunnskaper ved hjelp av fakta-spørsmål

Kunnskaps- og erfaringskomponentene i trygghetsanalysen bygger på en såkalt kapabilitetstilnærming. Alternativet er å kartlegge økonomisk kunnskap — *'Financial Literacy'* — ved hjelp av faktaspørsmål. Denne tradisjonen er forankret i OECD og miljøet rundt Professor Annamarie Lusardi. En gjennomgang og plassering av disse to tilnærmingene i forhold til hverandre fins bl.a. i Poppe & Tufta (2020). I dette kapitlet ser vi kort på hvilke grupper en fakta-tilnærming identifiserer som svake mht. kunnskaper og erfaringer på finansielle markeder.

Inspirert av Lusardi's kjerne-indikatorer, og i samarbeid med Universitetet i Agder v/ Ellen K. Nyhus, gjennomførte SIFO den såkalte dugelighetsundersøkelsen i 2011. Undersøkelsen var delfinansiert av Finansmarkedsfondet. Analysene ble basert på en representativ survey hvor det ble stilt åtte fakta-spørsmål om økonomi. Fire var kunnskapsspørsmål med et sett av forhåndsdefinerte svaralternativer hvorav ett var korrekt og de andre gale. De tre øvrige spørsmålene var formulert som påstander hvor det ble gitt tre svarmuligheter: rett, galt, vet ikke. En komprimert oversikt over spørsmålene er gjengitt i fakta-boksen.

Faktaboks: Spørsmål stilt i dugelighetsanalysen 2011 (survey)

Quiz:

Hva er nominell rente?

Hva er effektiv rente?

Hva blir 100 kroner til etter ett år med 2% rente?

Hva blir 100 kroner til etter fem år med 2% rente?

Hva blir 1000 i skuffen til om ett år?

Påstander:

Inflasjon betyr at utgiftene øker raskt

Å kjøpe en enkel aksje gir mindre risiko enn andel i et fond

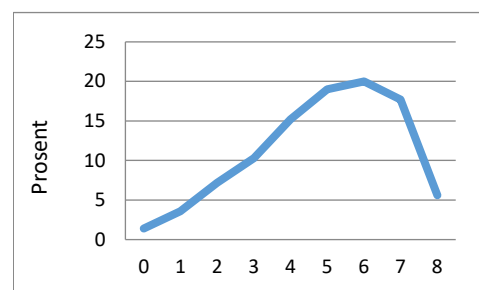
Når du kjøper aksjer i et selskap betyr det at du låner penger til selskapet

Som figur 3.1 viser, varierte antall riktige svar fra 1 til 8, med en klar tendens i retning av et høyt antall riktige svar. Gjennomsnittet var 4.9. Dette er i overensstemmelse med det generelle inntrykket fra trygghetsanalysen i 2017: nordmenns kunnskaper og erfaringer på økonomiområdet er relativt høye.

Lave kunnskaper om økonomi ble definert som 3 riktige svar eller færre. 22.5% av de spurte havnet i denne kategorien. De hadde følgende kjennetegn:

- Lav inntekt
- Unge
- Kvinner
- Lav utdanning
- Innvandrere
- Personer uten boliglån/rammelån

Figur 3.1 Antall korrekte svar. Dugelighetsundersøkelsen 2011. Norge. N=1807

I samarbeid med Aksje Norge gjorde Nyhus en tilsvarende undersøkelse i 2016. Den viste at kunnskapsnivået fortsatt er høyt i Norge, men at de også fins grupper med lave kunnskaper. Hovedfunnene kan oppsummeres slik: ¹

- Unge kan mindre enn de eldre
- Kvinner, i alle aldre, kan mindre enn menn
- De med lavere utdanning kan mindre enn de med høyere utdanning
- Og de med lavere inntekt kan mindre enn de med høyere inntekt

¹ Se <http://aksjenorge.no/aktuelt/2016/04/12/finansiell-kompetanse-i-norge-store-forskjeller-i-befolkningen/> og [Nyhus, Ellen K. \(2019\). Nordmenns finansielle kunnskap og preferanser](#)

4. Konklusjon

Både fakta-tilnærmingen og trygghetsanalysens kapabilitetstilnærming peker i retning av at kunnskapsnivået på økonomiområdet er relativt høyt i Norge. Likevel identifiserer begge tilnærminger flere grupper med lav kunnskap og svakt erfaringsgrunnlag. Det er en viss overlapp mellom analysene når det gjelder hvilke grupper som blinkes ut som svake eller utsatte. Trygghetsanalysen bidrar imidlertid til å nyansere bildet betraktelig, både når det gjelder kunnskapsnivå, utsatte grupper og ikke minst hvilke kunnskaps- og erfaringsområder det gjelder.

Tabell 4-1 Oppsummering. Empirisk identifiserte grupper med lave kunnskaper og svakt erfaringsgrunnlag

Grupper med lave kunnskaper og/eller svakt erfaringsgrunnlag	Økonomisk styring		Finansielle markeder			Fakta-Spørsmål
	Kunnskap	Erfaring	Kunnskap	Erfaring	Risiko-forståelse	
Kvinner	x		x		x	x
Lav utdanning			x	x	x	x
Lav inntekt	x			x	x	x
Har fått reduserte utgifter			x			
Unge		x		x	x	x
Midt i livet		x		x	x	
Leietakere	x				x	
Selveiere med boliglån				x	x	
Personer uten sikrede lån						x
Kun ansvar for egne penger	x	x	x	x	x	
Foreldre som ikke snakket om økonomi	x	x	x	x	x	
Har ikke familie/venner som kan hjelpe økonomisk	x	x	x	x		
Innvandrerbakgrunn						x

De empiriske resultatene vi har fremlagt i dette notatet er oppsummert i tabell 4-1 nedenfor. Med få unntak ser vi at tilnærmingen i trygghetsanalysen identifiserer alle grupper som den fakta-orienterte tilnærmingen gjør, pluss noen til. I tillegg identifiseres spesifikke områder hvor disse gruppenes kunnskapsnivå og/eller erfaringsgrunnlag er svakt. Kvinner har f.eks. lavere kunnskaper enn menn både når det gjelder styring av økonomien, finansielle markeder og risikoforståelse, mens de lavutdannede særlig mangler kunnskap, erfaring og risikoforståelse på de finansielle markedene. Videre har ung alder særlig betydning for den erfaringsbasert innsikten både når det gjelder økonomisk styring og hvordan markedene fungerer — herunder forståelse av hvilken risiko man løper som markedsaktør.

Det er et tankekors at selveiere med boliglån skårer lavere både når det gjelder markedserfaring og risikoforståelse. Dette sammenlignet med selveiere i frikjøpte boliger. I tabellen ser vi imidlertid at fakta-tilnærmingen identifiserer personer uten sikrede lån som en utsatt gruppe, noe som tilsynelatende ser ut til å være et stikk motsatt funn. Her er sannsynligvis sammenhengene bedre spesifisert og nyansert i trygghetsanalysen. Mens selveiere i frikjøpte boliger klart markerer seg med større markedserfaring og risikoforståelse enn andre, er det isteden leietakerne som framstår som de som mangler kunnskap om økonomistyring og markedsrisiko. Det er grunn til å peke på at dette for en stor del handler om en ressurs svak gruppe som på kort og mellomlang sikt heller ikke får del i verdistigningen på boligmarkedet.

Det faller utenfor dette notatets rammer å gå inn i en diskusjon rundt tiltak for å heve kunnskapsnivået og erfaringsgrunnlaget i utsatte grupper. Generelt ønsker vi imidlertid å peke på at det trolig er best å ta utgangspunkt i de områdene hvor gjennomsnittsskårene er lavest — altså kunnskap om styring av økonomien og erfaring med finansielle markeder — og vurdere hvordan kunnskapene kan økes og erfaringsgrunnlaget kompenseres med tilførsel av kunnskaper og økt tilgjengelighet på informasjon. Likevel må også konsekvensene av å avvike negativt fra gjennomsnittsskåren på et gitt område vurderes. Det er trolig mer alvorlig å trå feil i de finansielle markedene enn å mangle erfaring med å styre husholdets økonomi. Dette peker i retning av at markedskunnskap bør prioriteres høyt selv om gjennomsnittsskåren er høyere på dette området.

Videre er det grunn til å peke på en grunnleggende forskjell i formidlingsstrategi: på den ene siden den langsiktige investeringen i befolkningens grunnkompetanse gjennom skolen, og på den annen spesifikke opplæringstilbud rettet mot prioriterte grupper. Trygghetsanalysen har gjennomgående vist at de som har hatt foreldre som har snakket om økonomi under oppveksten kommer bedre ut på alle kunnskaps- og erfaringsområdene vi har data om. Vi har også sett at de som har et nettverk av familie/venner som kan tre støttende til økonomisk kommer bedre ut på de samme områdene med unntak av risikoforståelse. Dette peker sterkt i retning av å styrke økonomiundervisningen i skolen slik at disse ulikhetsskapende mekanismene blir kompensert.

Når det gjelder spesifikke opplegg rettet mot spesifikke brukergrupper er dette tiltak som i offentlig regi typisk går gjennom Nav. I tillegg har finansinstitusjoner i det private markedet og enkelte institusjoner i den tredje sektor utviklet både undervisningstilbud og allment tilgjengelige kunnskapsdatabaser. Disse tiltakene er særlig rettet mot unge, lavutdannede og andre som har falt utenfor, som f.eks. ruspersoner, innsatte og folk med store gjeldsproblemer. Faktatilnærmingen har dessuten identifisert folk med innvandrerbakgrunn som en utsatt gruppe. Fra andre studier vet vi at denne gruppen er overrepresentert både i bl.a. gjeldsordninger.² Vi vet også at det mangler gode opplæringstilbud i økonomi for flyktninger som har fått oppholdstillatelse.³ Her er det viktig å peke på at kunnskaper ikke bare overføres verbalt, men kanskje like mye gjennom praksis og observasjon av hvordan signifikante andre (foreldre, familiemedlemmer, venner) bruker penger. Undervisningsopplegg for spesifikke målgrupper må derfor skreddersys slik at de er godt tilpasset livssituasjonen og allerede eksisterende kunnskaper på mottakersiden.

Til slutt ønsker vi å peke på at tiltak for å heve kunnskaps- og erfaringsgrunnlaget i befolkningen bør settes i en større sammenheng. Det bør vurderes hvordan det ultimate målet — økonomisk trygghet — kan sikres gjennom en bredere satsing hvor eventuelle utdanningstiltak dimensjoneres og gjennomføres i takt med andre aktuelle innsatsområder. Dette er blant spørsmålene som problematiseres i Poppe og Tufte (2020).

² Se f.eks. Poppe & Bøyum 2018: Gjeldsordninger under press. Endringssaker ved Oslo namsfogdembete og byfogdembete i 2017 (SIFO Oppdragsrapport 17/2018), og Poppe 2019: Inngåtte gjeldsordninger i 2017 (SIFO-rapport 2/2019).

³ Se Borch, A., Harsløf, I., Klepp, I. G., and Laitala, K. (2019): Inclusive consumption. Immigrants' access to and use of public and private goods and services. Oslo: Universitetsforlaget.

Vedlegg 1: Økonomisk kunnskap og erfaring med finansielle markeder (Kempson & Poppe 2018:62)

Table 7.1: Predictors of Knowledge and Experience. OLS regressions. Unstandardised coefficients. Norway 2017. N = 1919 except Active Product Choice (N=1574). Variable definitions ¹⁾

	Knowledge of:				Experience of:				Understanding of	
	Money Management		Comparing products		Money Management		Financial prod. marketplace		Risk	
	Coeff	Sig	Coeff	Sig	Coeff	Sig	Coeff	Sig	Coeff	Sig
Answering about household and personal money	8.52	***	8.39	***	4.83	***	13.79	***	5.40	***
Income & Expenditure										
Income	0.000003	*	0.000002		-0.000001		0.000004	***	0.000003	**
Income drop	-0.47		1.45		-0.09		2.56	*	1.83	
Income increase	1.66		1.47		2.38		1.90		0.39	
Expenditure drop	3.01		9.14	***	-0.74		-1.08		-0.36	
Expenditure increase	-0.13		0.17		-0.01		2.36	*	-0.70	
Work Status:										
Working full-time	-1.89		-0.07		1.04		0.24		0.20	
Working part-time	-1.70		-1.44		-1.17		-5.31	**	-1.74	
Self-employed	-3.27		1.59		1.47		4.24		3.00	
Unemployed	-2.63		2.53		-5.29	*	-1.83		0.74	
Disabled	-1.42		-0.11		-1.14		-3.36		0.29	
Others not working not retired	-2.20		-0.28		-1.55		-0.96		3.72	
Other Economic Characteristics										
Mortgage-to-income ratio	0.01		0.01	*	0.0003		0.01		-0.003	
Fam/friends can help financial	1.14		3.04	**	1.34	*	2.01	*	0.56	
Region										
Central East (incl. Oslo	-0.95		-0.38		-0.24		-0.02		-0.54	
Rest of Eastern Region	-1.01		0.74		-1.00		-1.67		-0.97	
South & West	-1.69		-0.86		-0.95		-1.51		-0.47	
Housing Tenure:										
Renters	-3.60	*	-0.60		0.17		-2.25		-3.96	**
Owners with mortgage	1.32		0.63		0.72		10.27	***	-2.27	*
Personal and family characteristics										
Age:										
u/30	-0.39		1.03		-4.87	***	10.58	***	-10.77	***
30-44	-2.82		1.54		-3.00	**	7.16	***	-6.99	**
45-59	-0.24		1.49		-0.46		3.09	*	-0.99	
Gender										
Couple	0.40		0.97		-3.09	***	0.99		-1.19	
No. of dependent children	0.10		1.26	*	-0.33		0.87		0.36	
Parents discussed money	4.56	***	1.78	*	2.11	***	1.93	*	2.10	**
Immigrant	1.20		1.10		-1.93		-0.80		2.06	
Univ. degree or above	1.64		4.03	***	-0.42		2.51	**	3.54	***
Constant	50.93	***	50.26	***	95.27	***	22.76	***	75.96	***
Adjusted R ²	.06		.10		.05		.25		.10	

¹⁾ *Income*: income before tax in NOK. *Income drop, income increase*: dummies for substantial changes (1=yes). Omitted category: stable incomes. *Expenditure drop, expenditure increase*: dummies for substantial changes (1=yes). Omitted category: stable expenditures. *Work Status*: dummies (1=yes), omitted category: retired. *Mortgage-to-income ratio*: mortgage in NOK relative to income before tax in NOK. *Family or friends who can help financially*: dummy (1=yes). *Region*: dummies (1=yes), omitted category: Middle and Northern Norway. *Housing tenure*: dummies (1=yes), omitted category: outright owners. *Age*: dummies (1=yes), omitted category: 60+. *Gender*: dummy (1=female). *Couple*: dummy (1=yes). *Number of dependent children*: number of children under 18. *Parents discussed money*: dummy (1=yes). *Immigrant*: born outside Scandinavia, at least one non-Norwegian parent, dummy (1=yes). *University degree or higher*: dummy (1=yes).

Forbruksforskningsinstituttet SIFO ved OsloMet – storbyuniversitetet har et spesielt ansvar for å bidra til kunnskapsgrunnlaget for forbrukerpolitikken i Norge og skal utvikle ny kunnskap om forbruk, forbrukerpolitikk og forbrukernes stilling og rolle i samfunnet.

SIFOs kjerneområder er:

- Bærekraftig forbruk
- Digital hverdag
- Mat og klær
- Markedsbasert velferd